

Tusculum

2019
SOLIN-12

Tusculum

12

Solin, 2019.

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Tonći Čičerić

Glavni urednik

Marko Matijević

Uredništvo

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Šime Marović
Dražen Maršić
Michael Ursinus

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Tisak

Jafra Print Solin

Naklada

500 primjeraka

Časopis je uvršten u podatkovne baze: ESCI (Emerging Sources Citation Index), DOAJ (Directory of Open Access Journals), AWOL (The Ancient World Online), Hrčak (Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske).

Izdavanje časopisa novčano podupiru Grad Solin,
Ministarstvo znanosti i obrazovanja i Županija splitsko-dalmatinska.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

12

Solin, 2019.

Sadržaj

7-19	Nikola Cesarik	Viteški časnici i legijski centurioni (uz natpis CIL 3, 8736 iz Salone)
21-28	Silvia Bekavac	Rekonstrukcija karijere Tita Flavija Agrikole
29-33	Nenad Cambi	Ženska glava u kući u Paraćevim dvorima u Saloni
35-43	Ana Demicheli – Dino Demicheli	Dvije salonitanske stele kao spoliji na splitskom predjelu Pazdigrad
45-60	Dražen Maršić	Neka zapažanja i razmišljanja o izradi i funkciji elementa luka sa salonitanskom Tihom
61-84	Angela De Maria	Making borders – The Dalmatian «linea Nani» and the defence of Salona fort
85-99	Ivan Grubišić	Harambaša Galiot i doseljenici u Klis, Mravince i Vranjic
101-106	Milan Ivanišević	Oporuka župnika u Mravincima don Grge Peroša od 4. ožujka 1806.
107-118	Branko Metzger-Šober	San smrti
119-137	Mirko Jankov	»Drugi život« dvaju tradicijskih crkvenih napjeva <i>Puče moj (Prijekorâ)</i> u izvedbi <i>Vokalista Salone iz Solina</i>
139-160	Nada Topić	Nakladnička djelatnost Javne ustanove u kulturi Zvonimir Solin (1992. – 2018.)
161		Naputak suradnicima <i>Tusculuma</i>

Ana Demicheli – Dino Demicheli

Dvije salonitanske stele kao spoliji na splitskom predjelu Pazdigrad

Ana Demicheli
Matoševa 241
HR, 21210 Solin
a_podrug@yahoo.com

Dino Demicheli
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za arheologiju
Ivana Lučića 3
HR, 10000 Zagreb
ddemiche@ffzg.hr

Članak opisuje dvije neobjavljene antičke stele pronađene izvan arheološkoga konteksta na području Solina. Ugrađene su u sadržaj obiteljske kuće na splitskom predjelu Pazdigrad, jedna u zid kuće, a druga u zasebno izrađenu podlogu u dvorištu. Radi se o dvama nadgrobnim spomenicima koji se okvirno mogu datirati od druge polovine 2. do kraja 3. stoljeća. Tekstovi natpisa su cjeloviti i navode pripadnike lokalnoga pučanstva: djevojčicu preminulu u dobi od 8 godina i muškarca koji je živio otprilike 50 godina. Komemoratori su majka u prvome slučaju te supruga u drugome slučaju. Prvi natpis donosi novu potvrdu rijetkoga gentilicija *Murcidius/a* koji je potvrđen isključivo lokalno na salonitanskome području. Drugi je natpis dao ženski kognomen *Perpetua* koji dosad nije bio zabilježen na natpisima u Dalmaciji. Ovi natpisi neznatno obogaćuju epigrafski korpus salonitanskih natpisa, no sam članak tematizira i činjenicu da proces od pronalaska ovih natpisa do njihove upotrebe u novu svrhu govori o različitim pristupima doživljavanja kulturne i pisane baštine Rimskoga Carstva na našim prostorima.

Ključne riječi: epigrafija, natpisi, spoliji, stele, Salona, Dalmacija, Vranjic, onomastika, Pazdigrad

UDK: 930.271:726.82(497.583Split)

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 12. kolovoza 2019.

Antički spoliji općenito, pa tako i oni epigrafski, kao posebna vrsta kulturološkoga i sociološkoga fenomena izviru na čitavom prostoru rasprostiranja grčke i rimske civilizacije. O razlozima ugradbe kamenoga spomenika u neku građevinu, čime taj isti spomenik dobiva posve drugačiju funkciju, može se nadugo raspravljati i nisu isti za različita razdoblja u povijesti. Logičan faktor koji se nameće je, naravno, praktičnost, a možemo reći da se na njega navezuje i onaj ekonomski. To su najdugotrajniji razlozi koji su navodili graditelje da npr. zavjetni ili nadgrobnni spomenik prenamijene u dio arhitekture ili u utilitarni predmet.¹ Naime, radi se mahom o dostupnim i prethodno obrađenim komadima kamena koji su uglavnom bili pogodni za ugradnju te zanatska intervencija na njima često i nije bila potrebna. Prema stanju istraženosti čini se da ni jedna vrsta bilo svjetovnih bilo sakralnih objekata nije bila izuzeta po pitanju ugradbe antičkih kamenih spomenika, a područje

Solina, Splita i drugih dalmatinskih gradova prepuno je primjera iz kojih je vidljivo da su najraznorodniji antički kameni spomenici bili upotrijebljeni u nove svrhe i mimo graditeljske praktičnosti. Za razumijevanje razloga koji dovedu do ove prakse smatra se vrlo važnim odabir mjesta ugradnje samoga spomenika i njegovo sagledavanje u ambijentu građevine. Tako se ponekad može nazrijeti intencija graditelja da ugradbom spomenika na biranoj lokaciji vanjskoga dijela kuće ustvari iskaže svoj afirmativni stav prema starini, odnosno kulturnoj baštini općenito. U nekim se primjerima može pretpostaviti da je povod bio estetske prirode, dok je u nekim primjerima bjelodana simbolična negacija antike koja se očituje npr. u ugradbi natpisa u pod crkve po kojem bi se potom gazilo, sugerirajući na taj način prevlast kršćanstva nad poganstvom.²

Na praksu spolijacije se u povijesti umjetnosti i arheologiji u širem smislu uglavnom nije gledalo blagonaklono

1 O razlozima i načinima prenamijene i/ili preradbe epigrafskih spomenika na širem splitskom području vidi D. Demicheli 2018, str. 181-207. Na istom mjestu nalazi se i popis literature s objavama pojedinačnih i skupnih primjera antičkih epigrafskih spolija.

2 O potonjem v. I. Babić 2006, str. 94.

i afirmativno, već kao na svojevrstu barbarizaciju baštine, jer su ti spomenici doslovno otrgnuti iz svoga izvornog kulturnog krajolika i iskorišteni za svrhu kakva im nije primarno bila namijenjena. Uvažavajući sustav vrijednosti koji nije uvijek i svugdje bio isti, treba naglasiti činjenicu da su se mnogi epigrafski spomenici sačuvali upravo zato jer su bili pretvoreni u spolije. To posebice vrijedi za spomenike ugrađene u objekte čiji je očekivani vijek trajanja dug, kao npr. crkve, zvonike, javne građevine ili gradske zidine. Uništavanje antičke (uglavnom percipirane kao poganske) baštine provodilo se na mnogim razinama, što je ponajviše vidljivo iz stanja sačuvanosti nekih vrsta antičkoga umjetničkog izričaja, npr. skulpture, ali ni natpisi kao vrsta privatnih i javnih spomenika nisu uvijek najbolje prolazili. Osim što su bili tretirani kao običan građevinski materijal, što i nije najgore što se kamenom spomeniku može dogoditi, nema sumnje da su mnogi epigrafski spomenici zauvijek izgubljeni u vapnicama pri procesu sagorijevanja kamena i njegove pretvorbe u prah s ciljem da se napravi vapno, neophodno vezivno sredstvo pri gradnji.

Još u 19. stoljeću gotovo da i nije bilo kuće na solinskome području za čiju gradnju nisu bili iskorišteni i antički spoliji,³ a neke kuće, kao npr. kompleks kuća u predjelu Paraći ili kuća Benzon u Vranjicu, najbolji su danas vidljivi primjeri ovakve prakse.⁴ Obnovom ili rušenjem dotrajalih objekata mnogi su spoliji izvađeni i preneseni u muzejske zbirke, a praksa ugradbe antičkih spomenika u pučku arhitekturu uglavnom je nestala. Osim promjena u načinu gradnje, na to su utjecale razne stručne regulative koje su uvjetovale da se slučajno pronađeni arheološki materijal radije preda lokalnome muzeju nego da se drži u privatnom vlasništvu ili prenamjenom iskorištava u drugu svrhu. Kada se sve okolnosti uzmu u obzir, u oba je slučaja najvažnije imati omogućen uvid u znanstvenu obradu spomenika i njegovu objavu.

Na splitskom predjelu Pazdigrad nedavno su primijećene dvije stele koje su uzidane na posjedu obiteljske kuće na adresi Put Pazdigrada 12.⁵ Prema riječima vlasnika posjeda, spomenici su ondje ugrađeni prije nekoliko godina, a donešeni su s područja Solina. Radi se o dvije jednostavne rimskodobne stele, a tipičan su produkt razdoblja u kojem su nastale i stilski su dobro zastupljene na salonitanskom području.

Pri utvrđivanju podrijetla ovih natpisa vrijednim se pokazalo svjedočanstvo vlasnika posjeda na kojem su spomenici ugrađeni. Oba su spomenika prikupljena prije više

od dvadeset godina s odlagališta građevinskoga otpada na dvama različitim dijelovima Solina. Prema kazivanju Ante i Ivana Jurića, koji su stele donijeli i ugradili ih u kuću i okućnicu na Pazdigradu, prvi ovdje opisani spomenik potječe s područja Japirka, a bio je odložen sa zemljom izbačenom iz otkopa prilikom gradnje stambene zgrade. Drugi je spomenik s hrpe odbačene zemlje pored nekadašnjih postrojenja firme Brodospas koja je bila smještena na obalnome području današnjega solinskog naselja Sveti Kajo.

1. Venerijin nadgrobni spomenik (sl. 1)

Dimenzije: visina 60 cm; širina 43 cm; debljina 9,5 cm; veličina slova: 3 cm (prvi redak); 3,5 cm (drugi do šesti redak); u petom retku od 3 cm do 3,5 cm; natpisno polje: 34 cm x 40 cm.

Manja pravokutna stela od vapnenca s upisanim trokutastim zabatom kojoj nedostaje jedino usadnik na dnu. Stela je postavljena na postament koji je kombinacija žive stijene, betona i komada manjega, lomljenoga kamena. Sa stražnje strane naslonjena je na živu stijenu i učvršćena vezivnim materijalom. Pripada varijaciji standardnih stela koje su bile popularne na salonitanskome području tijekom kraja 2. i kroz 3. stoljeće. Jednostavna je profilacija svedena na žlijeb koji omeđuje natpisno polje, a na isti su način formirana i polja gornjega dijela stele. Već spomenuti trokutasti zabat (odnosno pseudozabat) sa strane ima uklesane pseudoakroterije u obliku pravokutnih trokuta u kojima je uklesan ukras u obliku palmete ili akantova lišća. Zabat je ispunjen nevjesto isklesanim nasuprotno postavljenim ukrasima koji su vrlo slični onima iz pseudozabata. Natpis je uklesan u šest redaka, a na dnu natpisnoga polja nalazi se prikaz ascije koja simbolizira zaštitu grobnoga mjesta. U restituiranom obliku natpis glasi:

*D(is) M(anibus)
Veneriae
def(unctae) an(nos) VIII
Murcidia
5 Hilara fil(iae)
infelici p(osuit)*

Prijevod: Bogovima Manima. Veneriji, umrloj u dobi od 8 godina. Nesretnoj je kćeri postavila Murcidija Hilara.

3 O tome piše njemački putopisac Theodor Schiff (Th. Schiff 1997, str. 61), a prije njega spolije u Solinu opisuje i opat Alberto Fortis (A. Fortis 2004, str. 178).

4 O spolijima u Paraćima v. J. Jeličić-Radonić – D. Pereža 2011, str. 43–66., a o spolijima u kući Benzon u Vranjicu v. N. Švonja 2014, str. 241–289.

5 Na ovom bismo mjestu željeli zahvaliti kolegi Ivanu Matijeviću koji nas je obavijestio o postojanju ovih spomenika kao i vlasnicima objekta Anti i Ivanu Juriću koji su nam opisali okolnosti pribavljanja stela i omogućili nam pristup autopsiji spomenika.

Slika 1
Stela djevojčice Venerije (snimila Ana Demicheli)

Slova natpisa klesana su relativno pravilno te su ponešto kvalitetnije izrade od ukrasa. Slovo A u trećem retku klesano je bez vodoravne haste. Rastavni znakovi u obliku točke uklesani su u trećem retku prije i poslije kratice AN, u petom retku između slova A i F te u šestom retku između slova I i P. Pridjev *infelici* može se shvatiti i kao pokraćeni superlativ *infelici(ssimae)*, no kako sama riječ u uklesanom obliku ima značenje, smatramo da je nije bilo potrebno proširivati. Radi se o vrlo jednostavnom tekstu s osnovnim podacima o preminuloj osobi i postavljačici

natpisa. Iz njega saznajemo da je djevojčici Veneriji nadgrobni spomenik postavila majka Murcidija Hilara. Gentilicij *Murcidius/a* potvrđen je isključivo u Dalmaciji i to na salonitanskom području te ga se s pravom može smatrati lokalnim obiteljskim imenom. W. Schulze je mislio da se možda radi o etruščanskom gentiliciju,⁶ dok je G. Alföldy držao da se bez sumnje radi o lokalnome, »ilirskome« imenu. S ovim imenom u vezu je dovodio i imena *Murcius*, *Murcuus* pa čak i *Muricus*.⁷ Ime *Murcius* najbolje je zastupljeno kao gentilicij u Italiji, a u Dalmaciji je zabilježeno samo jednom i to kao *nomen singulare*⁸ te nije nužna veza između imena *Murcidius* i *Murcius*. Osim ovoga natpisa u Dalmaciji su poznata još četiri natpisa s gentilicijem *Murcidius/a*: po jedan iz Vranjica⁹ i Stobreča,¹⁰ dok su dva natpisa iz Podstrane.¹¹ Na natpisu iz Vranjica¹² (sl. 2) spomenuta je *Murcidia Hil(-)*, a njezin je kognomen u literaturi restituiran kao *Hilara*, s obzirom da se radi o najčešće potvrđenom kognomenu koji počinje slovima *Hil-*. Radi li se o osobi imena *Murcidia Hilara*, to bi bilo identično imenu majke djevojčice spomenute na ovdje diskutiranom natpisu te se, između ostaloga, može pomišljati na to da se radi o istoj ili o dvjema osobama istoga imena. To ne bi bio jedini takav primjer homonimije s gentilicijem *Murcidia* sa širega salonitanskog područja jer ga nalazimo na još dvama (možda i trima) spomenicima. Radi se o osobi ili osobama imena *Murcidia Maxima*.¹³

Murcidija Hilara s vranjičkoga natpisa navedena je kao pokojnica kojoj je muž Menije Herma (*Moenius Herma*) postavio spomenik. Ako je Murcidija Hilara ista osoba na oba natpisa, mogli bismo očekivati da je Venerija bila kći Murcidije Hilare i Menija Herme. No kako Menije Herma nije spomenut na ovom natpisu, a s vranjičkoga natpisa pouzdano znamo da je Menije nadživio Murcidiju, pitanje je zašto nije spomenut na ovom novom natpisu. Usto, Menije je istakao da je sa svojom suprugom Murcidijom Hilarom sretno živio dugi niz godina te se čini gotovo nemoguće da bi kao djevojčin živući roditelj bio izostavljen s natpisa. Ako je Murcidija Hilara ipak ista osoba na oba spomenuta natpisa, Venerija joj je mogla biti kći koju je imala prije braka s Menijem Hermom. Ni obiteljski odnosi ni onomastičke specifičnosti ne dopuštaju o ovome

6 W. Schulze 1904, str. 196, s. v. *Murcidius*.

7 G. Alföldy 1969, str. 101, s. v. *Murcidius*.

8 Ovaj je kognomen zabilježen u Raveni kod mornara dalmatinskoga podrijetla (CIL 11, 111).

9 CIL 3, 2436.

10 CIL 3, 1928 (8517).

11 CIL 3, 14234; 14235.

12 CIL 3, 2436, *D(is) M(anibus) / Moenius Her/ma Murcidi(a)e / Hill(arae) coniug(i) rar/issim(ae) posuit et [s]i/bi c<um=ON> q(ua) per / mult(os) annos be/ne vixit.*

13 CIL 3, 1928 (8517); 14235 i možda CIL 3, 14234.

Slika 2
Stela Menija Herme (CIL 3, 2436) u kući Benzon u Vranjicu
(snimio Tonči Seser)

siguran zaključak. Kao prilog koji bi mogao pripomoći rješavanju navedene nedoumice može se navesti još jedna mogućnost, a ta je da je Murcijin kognomen s vranjičkoga natpisa započinjao s *Hil-*, no nije glasilo *Hilara*, već je mogao glasiti *Hilaritas*, *Hilarilla*, *Hilaria*, *Hilariana* ili sl. U tom bi se slučaju, s obzirom na sličnost imena, moglo raditi npr. o sestrama ili o kakvim drugim srođnicama.

Ime djevojčice za koju je postavljen natpis sa Pazdigrada glasi *Veneria*, što može upućivati i na gentilicij i na kognomen. Naime, ovo je ime potvrđeno u oba slučaja posvuda po Carstvu pa tako i Dalmaciji, a kako nije naveden otac, nije moguće odrediti imenski obrazac. Bilo bi uobičajeno očekivati dva imena, odnosno ako se radi o gentiliciju, nedostaje kognomen, a ako se radi o kognomen, nedostaje gentilicij. Usto, ne smije se isključiti ni mogućnost da je *Venerija* imala samo jedno ime te joj pravni status nije definiran, budući da ne možemo biti posve sigurni da je dijete rođeno u legalno sklopljenoj bračnoj zajednici. Ako se spomenik datira u kraj 3. stoljeća, moguće je i da se u samome imenu može primijetiti

svođenje imenskoga obrasca na samo jedno ime, što je bio običaj u kasnoj antici. O tome će u sljedećim odlomcima biti nešto više riječi.

Što se tiče mjesta pronalaska vranjičke stele, ona je u znanstvenu literaturu ušla kao jedan od mnogobrojnih spolija u kući Benzon,¹⁴ no pretpostavljamo da je s istoga područja kao i ovdje objavljena stela. Velik broj vranjičkih posjeda nalazio se na prostoru koji bi obuhvaćao nekadašnji istočni dio salonitanskoga agera, a vidljivi spoliji u Vranjicu uglavnom su nadgrobni spomenici, stoga možemo pretpostaviti da su ondje najvjerojatnije dopremani s trase jugoistočne salonitanske nekropole. Ova se nekropola formirala uz cestu koja je od Salone vodila ka Epetiju te je, s obzirom na distribuciju nadgrobni spomenika i grobova, zauzimala vrlo veliko područje.¹⁵ Na kući Benzon u Vranjicu nalaze se natpisi koji se mogu datirati od 1. do 3. stoljeća te bi njihova atribucija jugoistočnoj nekropoli trebala biti očekivana, budući da su ondje poznati ukopi već od 1. stoljeća. Na istočnom dijelu salonitanskoga agera pronalazeni su brojni spomenici koji se mogu datirati u 1. stoljeće, no uglavnom se radi o sekundarno iskorištenim spomenicima ili o spomenicima izvan arheološkoga konteksta. Ipak, u nedavnim zaštitnim arheološkim istraživanjima jugoistočne salonitanske nekropole na položaju Smiljanovac u Solinu, uz veliku većinu grobova koji se sa sigurnošću mogu datirati u kasnoantičko razdoblje, pronađen je i horizont nekropole iz 1. stoljeća.¹⁶

Datacija Venerijina natpisa mogla bi se odrediti od kraja 2. i tijekom 3. stoljeća, na što upućuju oblik stele i korištene formule.

2. Rufinov nadgrobni spomenik (sl. 3)

Dimenzije: visina 58 cm; širina 45,5 cm; veličina slova: 2 cm (prvi redak), 4 cm (drugi do četvrti redak); 3,5 cm (peti do sedmi redak); slova u ligaturi u trećem retku iznose 5,5 cm, u petom retku 5 cm; natpisno polje: 26,5 cm x 38 cm.

Ova manja pravokutna stela od vapnenca s upisanim polukružnim zabatom, također bez sačuvanog usadnika, uzidana je s istočne strane stambenoga objekta (obiteljske kuće) na adresi Put Pazdigrada 12, odnosno interpolirana je u fasadu od pravilno složenih manjih kamenih blokova neravne vanjske strane. Lijevo od stele ugrađen je kasnoantički kameni ulomak s uklesanim prikazom latinskoga križa, no kako se ne može izdvojiti sve dimenzije, nije sigurno o kakvom se komadu radilo u funkcionalnom smislu.

¹⁴ Detaljno o spolijima iz ove kuće v. N. Švonja 2014, str. 241-289.

¹⁵ O spomenicima koji su nalazeni na ovoj nekropoli v. Ž. Miletić 1992, str. 21-50; D. Maršić 1997, str. 101-128.

¹⁶ Podaci su preuzeti iz izvještaja o arheološkim istraživanjima na položaju Smiljanovac, a istraživanja je provodila firma Delmat Galiot d.o.o.

Slika 3
Rufinova stela (desno) i ranokršćanski ulomak s latinskim križem (lijevo) (snimila Ana Demicheli)

Gornji desni ugao stele nedostajao je, ali je prema lijevoj strani poprilično vješto rekonstruiran.¹⁷ U gornjim kutovima na mjestima akroterija uklesani su listoliki motivi koji su od ostatka stele odvojeni lukom koji ima funkciju inače češće korištena trokutasta zabata i koji se nadvija nad natpisnim poljem. Prostor unutar luka posve je ispunjen reljefnim prikazima biljnih motiva: u sredini se nalazi prikaz akantova lista koji sa svoje lijeve i desne strane ima cvjetove, moguće maka. Oko cvjetnih tučaka grupirane su po četiri latice. Mak (*papaver somniferum*) je biljka koja se povezuje sa smrću, a kombinaciju akanta i maka, u nizu mnogih drugih biljaka, nalazimo i na poznatoj nadgrobnoj ari Kvinta Rutilija Tacijana (*Q. Rutilius Titianus*) iz Danila.¹⁸ Između luka i cvjetova s obje su strane smještene dvostruke vitice, odnosno stabljike biljaka. Natpisno je polje omeđeno jednostavnom profilacijom, a u uskom praznom prostoru između natpisnoga polja i polukružnoga zabata stiještena su slova prvoga retka natpisa, no s

obzirom na dovoljnu količinu prostora nije bilo potrebno klesati slova izvan natpisnoga polja. Možda je klesar htio izbjeći stavljanje standardizirane kratice *D(is) M(anibus)* u prvi plan, već je na ovaj način ime pokojnika to koje dominira natpisom. Natpis je uklesan u sedam redaka i glasi:

D(is) M(anibus)
Rufino
infelicissimo
q(ui) (!) ann(os) p(lus) m(inus) L
5 *Vettia Perpe-*
tua marito
b(ene) m(erenti) p(osuit)

Prijevod: Bogovima Manima. Rufinu, vrlo nesretnome, koji (je živio) otprilike 50 godina. Vettija Perpetua postavila je zaslužnome mužu.

17 Rekonstrukciju toga dijela napravio je Ante Jurić koji je i ugradio ovu stelu.
18 T. Brajković 2017, str. 360-362.

Slova natpisa su pravilna, a ona unutar natpisnoga polja su i veličinom ujednačena. Tek su slova drugoga retka koja spominju pokojnika ponešto veća od ostalih kao i slovo I u trećem retku koje je produženo radi toga što se nalazi u ligaturi. Izvan su natpisnoga polja kratica prvog retka DM (koja je uklesana i izvan centralne osi) te slovo O u trećem retku i ova su slova vidno manja od onih unutar polja. Ligature su vidljive na slovima N i F te I i M u trećem retku, a u petom retku na slovima T i I. Rastavni znakovi u obliku trokuta uklesani su u drugom retku nakon slova O; u četvrtom retku prije i nakon slova Q, te iza slova N, P, M i L; u petom retku između slova A i P; u šestom između slova A i M, te iza slova O izvan okvira natpisnoga polja; u sedmom retku prije i nakon slova B te iza slova M i P. Klesar je omaškom izostavio glagol *vixit* (živio je) u četvrtom retku koji je u prijevodu naznačen i koji gotovo uvijek slijedi između odnosno zamjenice *qui* ili *quae* i riječi *annos* (ili *annis* i *annorum*).

Komemoratorica ovoga natpisa i supruga pokojnika bila je Vetija Perpetua. Gentilicij *Vettius/Vettia* vrlo je dobro poznat na dalmatinskim natpisima,¹⁹ dok je kognomen *Perpetuus/Perpetua* dosad nezabilježen u Dalmaciji. *Vettii* su najbolje potvrđeni u Saloni, gdje su zabilježeni na dvadesetak natpisa, odnosno na dvije trećine potvrđenih natpisa pripadnika ove obitelji u Dalmaciji.

Rufin je, kako možemo pročitati na natpisu, živio otprilike (*plus minus*) 50 godina. Navođenje okvirnoga broja godina za pokojnike nije neobično na nadgrobnim spomenicima po Carstvu,²⁰ a u Dalmaciji je poznato stotinjak takvih natpisa. Zaokruživanje, odnosno aproksimacija godina uglavnom se svodi na znamenku djeljivu s 10 ili 5. To je donekle očekivano među starijom populacijom, no iz današnje perspektive čudi okvirno navođenje godina za preminulu djecu mlađu od 15 godina.²¹

Pokojnik je naveden samo jednim imenom koje mu je moglo biti kognomen, ali i jedino ime. U jednoimenskoj shemi pokojnika možda se može nazrijeti i tendencija koja će krajem 3. stoljeća početi uzimati sve većega maha u rimskom onomastičkom sustavu. Radi se o prelaženju na jednoimenski sustav koji je prevladavajući u kasnoj antici (osim u visokim slojevima pučanstva), a svodi se na ime koje je po svome postanku kognomen. Kako se ovakve stele općenito mogu široko datirati (kraj 2. do kraja 3. stoljeća), u obzir dolaze i druge mogućnosti koje, ovisno

o dataciji spomenika, donose i različite interpretacije. Ako se radi npr. o početku 3. stoljeća i ako ime *Rufinus* shvatimo kao kognomen, tada znači da mu gentilicij nije naveden; ako mu je pak to bilo jedino ime, može se pomisliti da se radi o peregrinu, odnosno slobodnoj osobi bez rimskoga građanskog prava. Ime *Rufinus* tipični je latinski kognomen pa ništa drugo osim izostanka gentilicija ne upućuje da se radi o peregrinu. S obzirom na to da je osoba koja mu je postavila nadgrobni natpis bila rimska građanka te ga naziva mužem (*maritus*), očekivali bismo da se radi o legalno sklopljenom braku koji je uključivao dvoje rimskih građana. Ipak, prema rimskom pravu, bio je moguć legalno sklopljen brak između osobe s rimskim građanskim pravom i peregrina/peregrinke ako je potonja osoba dobila *ius conubii*.²² Kako je navedeno, spomenik je teško precizno datirati, ali u obzir dolaze kraj 2. i 3. stoljeće, kada se prema obliku i korištenim formulama uglavnom datiraju ovakve jednostavne stele u Dalmaciji.

Doprinos ovih dvaju spomenika dosad poznatom epigrafskom blagu Salone nije posebno zamjetan, osim što valja izdvojiti činjenicu da smo bogatiji za dva epigrafska spomenika s nekoliko novih imena Salonitanaca koja pridodajemo o većem onomastičkom korpusu ovoga dijela Rimskoga Carstva. Zanimljivo je i to što na obama spomenicima nalazimo osobe navedene jednim imenom, što može navoditi na tendenciju svođenja imenskoga obrasca na jedno ime, kako je to bilo iznimno rasprostranjeno u kasnoj antici. Problem nemogućnosti pouzdane datacije ovih stela proizlazi iz toga što nije napravljena cjelovita klasifikacija dalmatinskih nadgrobničkih spomenika iz 2. i 3. stoljeća. Epigrafska se praksa na nadgrobničkih spomenicima poprilično razlikuje od one iz 1. stoljeća pa na stelama 2. i 3. stoljeća zasad nije uočeno mnogo čvršćih databilnih elemenata te se relativno široko datiraju. Smatramo da bi se njihovom dubljom stilskom, jezičnom i onomastičkom analizom ipak mogle izdvojiti karakteristike po kojima bi se barem dio spomenika mogao preciznije datirati.

Ono po čemu bi valjalo izdvojiti ove spomenike jest kontekst u kojem su pronađeni i ono što je s njima napravljeno nakon pronalaska. Oba spomenika svjedoče o dvjema različitim razinama osviještenosti i pristupa prema kulturnoj, napose arheološkoj baštini. Jedna je stela pronađena na odlagalištu, što implicira prethodno

19 G. Alföldy 1969, str. 136, s. v. *Vettius*.

20 O ovoj pojavnosti na natpisima u Rimskome Carstvu v. R. P. Duncan-Jones 1977, str. 333-353.

21 CIL 3, 1901; 2170; 2791; 3107 (dvaput); 8549; 8862; 8906; 8918; 8942; 13841; 14973a; ILJug 1628; Salona IV 578.

22 S. Treggiari 1993, str. 43, prema navodu rimskog pravnik Ulpijana (Tit. Ulp. 5.3-5).

devastirani dio nekog nalazišta (nekropole?) čiji je sadržaj jednostavno odbačen. Druga je stela nađena na hrpi zemlje iskopane radi gradnje stambenoga objekta u solinskom predjelu Japirko i koju bi u najboljem slučaju bez sumnje čekala ista sudbina odbacivanja na kakav deponij. U oba se slučaja radi o nebrizi za nalaze na očito devastiranim dijelovima nekropola, a sličnih je scenarija bilo pogotovo osamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća i to upravo na području jugoistočne nekropole kada je građevinska aktivnost u Solinu bila izrazito pojačana. Tih je godina unatoč naporima nadležnih institucija građevinskom devastacijom nezaštićenoga dijela Salone zauvijek uništen veliki dio jugoistočne nekropole zajedno s pripadajućim grobnim inventarom. Valja istaknuti da je nekolicina spomenika, kao i dva koja ovdje donosimo, sačuvana i poznata isključivo zahvaljujući pojedincima koji su vlastitim zalaganjem na različite načine spašavali spomenike, bilo da se radi o natpisima ili predmetima iz grobnoga inventara.²³

Kako je rečeno, obje su stele pronađene na odlagalištima građevinskoga otpada i iako su možda trebale biti pohranjene u muzeju, doživjele su ponešto drugačiju sudbinu: umjesto smještaja u muzejski depo, ugrađene su u obiteljsku kuću. Na taj su način spašene od nepovrata i omogućen je znanstveni uvid u njih. Danas nitko ne postavlja pitanje zašto neki antički spomenici stoje ugrađeni u stare kuće po Solinu ili Splitu, već smo pritom zahvalni što su ti spomenici na ovaj način ostali sačuvani i što ih možemo proučavati. Iz humanističke bi perspektive bilo zanimljivo doznati iz kojih su razloga pojedinci ugrađivali spomenike, što je to njima osobno predstavljalo i odakle su donosili spomenike. No kako su ovi graditelji uglavnom pokojni, o razlozima kao i o izvornom smještaju spomenika danas možemo samo nagađati. U slučaju stela na Pazdigradu od obitelji Jurić imali smo priliku pitati zašto su ugradili ove stele u obiteljsku kuću, a dobili

smo odgovor da se radi o baštini na koju su ponosni, koju doživljavaju kao svoju i koje žele trajno biti svjesni. Usto, dobili smo i okvirnu informaciju odakle su spomenici doneseni. Nema sumnje da je arheološkim nalazima mjesto u muzeju i da ondje imaju najprimjereniju skrb, iako je i time izmijenjena izvorna svrha samoga spomenika. Ali u situaciji kada treba birati između kamenih spomenika koji će završiti na deponiju u kakvoj napuštenoj kavi i kamenih spomenika koji će zaslugom pojedinaca biti spašeni i zatim krasiti nečiju okućnicu, uvijek bismo se opredijelili za ovo potonje. Naravno, pritom je važno da je omogućena i znanstvena autopsija spomenika i stvorena prilika da se saznaju podaci o podrijetlu nalaza. Ovo nije izolirani slučaj, ima ih duž čitave naše obale i zaleđa. Kako nisu svi ugrađeni spoliji uvijek vidljivi, pogotovo oni koji su prije više od stoljeća korišteni kao običan građevinski materijal, bilo bi od velike vrijednosti kada bi današnji vlasnici objekata s dosad nepoznatim spolijima omogućili uvid u njih i njihovu znanstvenu obradu. Tradicija pučkoga graditeljstva koja počiva na gradnji u kamenu, ali i na prenamjeni i korištenju antičkih ulomaka, nije još posve zamrla i iz tako ugrađenoga spomenika ponekad možemo iščitati slojevitiji smisao ako je pritom omogućena stručna evidencija i obrada koja će ovome pridodati znanstvenu valorizaciju. Ukorijenjenost lokalne prakse iskorištavanja salonitanskih ulomaka za arhitektonske spolije prihvatili su i na neki način kroz svoj rad poticali Francesco Carrara i don Frane Bulić, nekadašnji ravnatelji Arheološkog muzeja u Splitu, koji su uvidjeli da kroz ugradbu u neki objekt kamene spomenici ostaju zaštićeni.²⁴ Istini na volju, treba napomenuti da je to bilo vrijeme kada Arheološki muzej u Splitu nije imao zgradu i lapidarij kakve danas ima. Na koncu, i muzejski rad i graditeljska tradicija svjedoče o interesu i želji za očuvanjem baštine ovoga prostora koji ima neprekinutu vezu naseljavanja, gradnje i življenja od antike do današnjih dana.

23 O problematiki devastiranja jugoistočne salonitanske nekropole devedesetih su godina pisali Marko Matijević i Dražen Maršić, najviše u lokalnoj tiskovini *Solinska kronika*. Neki su članci potom pretiskani u *Obavijestima Hrvatskog arheološkog društva*. Pojedini spašeni nalazi s građevinskih odlagališta diljem Solina pružaju uvid u grobni inventar i pogrebne običaje, ali i vjerski život u Solini. Većina ovog materijala je tiskana, v. D. Maršić 1997, str. 101-128; D. Maršić – M. Matijević 2000.

24 A. Duplančić 2015, str. 194.

Kratice

- CIL = Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin
- ILJug = Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia repertae et editae sunt, Ljubljana
- RFFZd = Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti, Zadar
- Salona IV = Inscriptions de Salone chrétienne IVe-VIIe siècles, Split – Rome 2010.

Literatura

- G. Alföldy 1969 Geza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien*, Heidelberg 1969.
- I. Babić 2006 Ivo Babić, *Spolije na tlu ranosrednjovjekovne Hrvatske*, Starohrvatska prosvjeta 33, Split 2006, 91-125.
- T. Brajković 2017 Toni Brajković, *Relief depictions and motifs on Rider tombstones*, u: D. Demicheli (ur.), *Illyrica antiqua II. In honorem Duje Rendić-Miočević*, Zagreb 2017, 357-371.
- D. Demicheli 2018 Dino Demicheli, *Recikliranje antičkih epigrafskih spomenika na širem splitskom području*, u: I. Miloglav – A. Kudelić – J. Balen (ur.), *Recikliraj. Ideje iz prošlosti*, Zagreb 2018, 181-207 (tiskano izdanje).
- R. P. Duncan-Jones Richard Phare Duncan-Jones, *Age-rounding, illiteracy and social differentiation in the Roman empire*, Chiron 7, Berlin 1977, 333-353.
- A. Duplančić 2015 Arsen Duplančić, *Četiri skulpture iz Salone i zapisi o njima*, Tusculum 8, Solin 2015, 175-202.
- A. Fortis 2004 Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji* (preveo M. Maras), Split 2004.
- J. Jeličić-Radonić – D. Pereža 2011 Jasna Jeličić-Radonić – Darko Pereža, *Antičke spolije u solinskim Paraćima*, Tusculum 4, Solin 2011, 43-66.
- D. Maršić 1997 Dražen Maršić, *Novi nadgrobni natpisi s jugoistočne salonitanske nekropole*, RFFZd 35, Zadar 1997, 101-128.
- D. Maršić – M. Matijević 2000 Dražen Maršić – Marko Matijević, *Varia Salonitana*, Solin 2000.
- Ž. Miletić 1992 Željko Miletić, *Istočna i jugoistočna salonitanska nekropola*, RFFZd 30, Zadar 1992, 21-50.
- Th. Schiff 1997 Theodor Schiff, *Iz poluzaboravljene zemlje* (preveo I. Duhović-Žaknić), Split 1997.
- W. Schultze 1904 Wilhelm Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin 1904.

- N. Švonja 2014 Nino Švonja, *Antički spoliji u kući Benzon u Vranjicu*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 107, Split 2014, 241-289.
- S. Treggiari 1993 Susan Treggiari, *Roman marriage*, Oxford 1993.

Summary

Ana Demicheli – Dino Demicheli

Two Salonitan stelae as *spolia* in the Split section Pazdigrad

Key words: epigraphy, inscriptions, *spolia*, stelae, Salona, Dalmatia, Vranjic, onomastics, Pazdigrad

The paper deals with two unpublished Roman stelae which have been discovered as chance finds outside the archaeological context in the town of Solin. Today they are embedded in a private property on the Split section Pazdigrad, one into a house wall and the other in the courtyard. These two tombstones can be dated from the second half of the 2nd to the end of the 3rd century. Texts of the inscriptions are complete and mention members of the local population: a girl deceased at the age of 8 and a man who lived approximately 50 years. In the first case commemorator is mother of the deceased, while in the second case commemorator is wife of the deceased. The first inscription brings a new attestation of the rare *nomen Murcidius/a* which has been confirmed so far on the Salonitan area only. The second one revealed a female cognomen *Perpetua* which hasn't been known on the inscriptions from Dalmatia. These inscriptions only slightly enrich the epigraphic corpus of the Salonitan inscriptions, but the article also thematises a fact that the process from the discovery of these inscriptions to their new purpose speaks of two different approaches of the awareness for the cultural and written heritage of the Roman Empire in this area.

Translated by Ana Demicheli and Dino Demicheli

